

Χ Ρ Ο Ν Ι Κ Α

(ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ—ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1947)

Η ΤΥΧΗ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟΝ *

(Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 219)

Β) ΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΑΙ

Ἡ θέσις εἰς τὴν ὁποίαν εὐρέθησαν αἱ ἀρχαιολογικαὶ Συλλογαὶ κατὰ τὸν πόλεμον ὑπῆρξε μειονεκτικωτέρα τῆς τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου: μακρὰν τοῦ ἐλέγχου τῶν ἐφόρων εὐρισκόμεναι καὶ προχείρως ἢ οὐδόλως ἐξησφαλισμέναι λόγῳ ἐλλείψεως μέσων καὶ καταλλήλου προσωπικοῦ, ἐξετέθησαν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς εἰς κινδύνους καταστροφῆς, διαρπαγῆς ἢ ἀπωλείας.

Ἡ καθαρῶς ἐπιστημονικοῦ χαρακτῆρος Σ τ ρ ω μ α τ ο γ ρ α φ ι κ ῆ Σ υ λ λ ο γ ῆ τῶν ἀνακτόρων τῆς Κ ν ω σ ο ῦ παρεβιάσθη ἐπανειλημμένως ὑπὸ γερμανοῦ στρατηγοῦ, ὅστις ἀφῆρσε δευτερεύοντά τινα ἀγγεῖα, περισσότερο δ' ὅμως ἔβλαψε διὰ τῆς ἀναμίξεως τοῦ περιεχομένου τῶν κιβωτίων ταύτης. Μὲ τὴν μεσολάβησιν δύο γερμανῶν ἀρχαιολόγων ἐτέθη τέρμα εἰς τὴν αὐθαιρεσίαν ταύτην. Ὁ αὐτὸς στρατηγός, θεωρῶν ἰδιοκτησίαν τοῦ τὰς ἀρχαιοτήτων, αἱ ὁποῖαι ἀπέκειντο εἰς τὴν ἔπαυλιν «Ἀριάδνη», συνεσκεύασε καὶ ἀπέστειλέ τινας εἰς τὴν πατρίδα του, μεταξὺ τούτων ἀκέφαλον ἄγαλμα γυναικὸς ἑλληνορρωμαϊκῶν χρόνων, κεφαλὴν ἀδριάντος καὶ τεμάχια ἀνάγλυφα ἐκ ῥωμαϊκῶν σαρκοφάγων. Εὐτυχῶς πλῆθος σπουδαίων ἀρχαιοτήτων τῆς Ἐπαύλειος εἶχον μεταφερθῆ τὸ 1940 πρὸς ἐξασφάλισιν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου. Πρὸς πρόληψιν διαρπαγῆς ἄλλων ἀρχαιοτήτων, ἀποκειμένων εἰς τινα διαμερίσματα τοῦ ἀνακτόρου, ἐλήφθη φροντίς διατειχισμού τῶν θυρῶν τῶν δωματίων τούτων.

Ἐκ τῆς σ υ λ λ ο γ ῆ ς τῶν ἀγγείων τοῦ ἀ ν α κ τ ὄ ρ ο ῦ Φ α ι σ τ ο ῦ τινα ἀποκείμενα εἰς ἐρμάριον τῆς ἀποθήκης ἀφηρέθησαν: τὰ ἀπομείναντα τοῦ ἐρμαρίου διεφυλάχθησαν ἐντὸς δυσπροσίτου μινωϊκοῦ πίθου, ἀλλὰ καὶ οὕτω δὲν διέφυγον τὴν διαρπαγὴν.

Ἐκ τῆς Σ υ λ λ ο γ ῆ ς Γ ὄ ρ τ υ ν ο ς ἐξηφανίσθησαν γλυπτὰ τινα, τῶν ὁποίων δύο ἀξιόλογα: εἷς κορμὸς Νύμφης ἢ Ἀφροδίτης ἐκ τοῦ Νυμφαίου ἑλληνορρωμαϊκῶν χρόνων καὶ ἐν ἑλληνικὸν ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον τοῦ Δ' αἰῶνος μὲ τὸ ὁποῖον οἱ Ῥωμαῖοι ἐκόσμησαν τὸ ἐν Γόρτυνι Ὁδεῖον, ὅπου τοῦτο ἀνευρέθη καὶ παρέμεινε μετ' ἄλλων γλυπτῶν. Τὸ πρῶτον ἀντελήφθη ὁ πατήρ τοῦ φύλακος ἀπαγόμενον ἐντὸς σάκκου ὑπὸ γερμανῶν στρατιωτῶν, οἱ ὁποῖοι τὸ ἐπεβίβασαν εἰς φορητὸν αὐτοκίνητον, ἀλλὰ ὁ τότε φύλαξ ἐκ φόβου οὐδὲν ἀνέφερεν εἰς τὴν Ἐφορείαν, δι' ὃ ἐτιμωρήθη δι' ἀπολύσεως. Ἴσως καὶ τὸ δεύτερον ἀπῆχθη καθ' ὅμοιον τρόπον.

Ἡ Σ υ λ λ ο γ ῆ Ν ε α π ὄ λ ε ω ς Μεραμβέλλου διεφυλάχθη ὑπὸ τοῦ ἐκτά-

* Στοιχεῖα περὶ τῆς τύχης τῶν ἀρχαιοτήτων τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸν πόλεμον προσελθόντα ἐκ τῶν ἐκθέσεων τῶν ἐφόρων καὶ ἐπιμνητῶν, ἀλλ' οὐχὶ κατὰ πάντα ἀκριβῆ, περιελήφθησαν εἰς τὸ δημοσίευμα τῆς Διευθύνσεως Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἱστορικῶν Μνημείων τοῦ Ὑπουργείου Θρησκευμάτων καὶ Ἐθν. Παιδείας «Ζημίαι τῶν Ἀρχαιοτήτων ἐκ τοῦ πολέμου καὶ τῶν στρατῶν Κατοχῆς», Ἀθήναι 1946.

κτου ἐπιμελητοῦ τῆς καθιγητοῦ κ. Ἐμμ. Μαυροειδῆ, ἀποτεθεῖσα ἐντὸς 11 κιβωτίων εἰς τὰ ὑπόγεια τοῦ μεγάρου τῆς Λέσχης, ἐνῶ τὰ δυσμετακόμιστα καὶ τὰ μεσαιωνικά διεφυλάχθησαν ἐντὸς ναῶν. Οὕτω τὸ σύνολον, πλὴν τεσσάρων ἐπιγραφῶν ἐκ Δρήρου, τὰς ὁποίας οἱ Ἴταλοὶ ἐχρησιμοποίησαν ὡς οἰκοδομικὸν ὑλικὸν εἰς τὸν περίβολον τοῦ στρατωνισμοῦ των, διεσώθη καὶ πρό τινος ἐπανεξετέθη. Ἡ συλλογὴ ἐπηυξήθη διὰ γλυπτῶν δευτερευούσης σημασίας, τὰ ὁποῖα σὶ ἰταλικαὶ ἀρχαὶ συνεκέντρωσαν ἀπὸ διάφορα σημεῖα τῆς περιοχῆς Μεραμβέλλου.

Ἡ Συλλογὴ Ἱεραπέτρας ὑπέστη φθορὰν ἢ ὁποία δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς σοβαρά. Συσκευασίαν καὶ διαφύλαξιν ἢ ἀρχαιολογικὴ ὑπηρεσία δὲν εἶχε προλάβει νὰ ἐκτελέσῃ καὶ ἢ σχεδὸν πλήρης διακοπὴ τῆς ἐπικοινωνίας τῆς ἐκεῖ ὑπηρεσίας μὲ τὴν Ἐφορείαν—καὶ τοῦτο λόγῳ τοῦ χωρισμοῦ τῆς Κρήτης εἰς δύο σχεδὸν ἀντιπάλους ζώνας, τὴν ἰταλικὴν καὶ τὴν γερμανικὴν—συντέλεσεν εἰς τὴν χαλάρωσιν τοῦ ἐπ' αὐτῆς ἐλέγχου. Συνέπεια ὑπῆρξεν ἢ διάρρηξις τῆς τριῶν διαδοχικῶς καὶ ἢ ἀπαγωγὴ καὶ καταστροφὴ ἀντικειμένων τινῶν, συμποσομένων εἰς τὸ πέμπτον τοῦ ὅλου περιεχομένου αὐτῆς. Μεθ' ἐκάστην διάρρηξιν ἢ ἰταλικὴ στρατιωτικὴ Διοίκησις ἐλάμβανε μὲν πρόχειρά τινα μέτρα ἐξασφαλίσεως, ἀντετάσσετο ὅμως κατηγορηματικῶς εἰς τὴν μεταφορὰν τῆς Συλλογῆς εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου, μεταφορὰν, ἢ ὁποῖα μόνη θὰ ἠδύνατο νὰ τὴν σῶσῃ ἴσως ἀπὸ πραιτέρω περιπετείας. Τὸ τελευταῖον ἐπετεύχθη μόνον, ὅταν μετὰ τὴν ἰταλικὴν κατάρρευσιν ἢ Κρήτη ἀπετέλεσε ἐνιαίαν ζώνην Κατοχῆς: δύο κιβώτια μικρῶν ἀρχαιοτήτων διεφυλάχθησαν μετακομισθέντα εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου, ἐνῶ τὰ δυσμετακόμιστα ἢ ὅλως δευτερεύοντα παρέμειναν ἐκεῖ ἐντειχισθέντα ἐντὸς μικροῦ δωματίου. Ἐκ τῶν 100 ἀπολεσθέντων ἀντικειμένων ὀλίγα εἶναι ἀξιόλογα: μυκηναϊκά τινα καὶ ἑλληνικὰ ἀγγεῖα καὶ εἰς χαλκοῦς μινωϊκὸς πέλεκυς.

Περισσότερον λυπηρὰ εἶναι ἢ τύχη τῆς μικρᾶς Συλλογῆς Σητείας. Κατὰ τὴν κατάληψιν τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν Ἴταλῶν, ὅτε ὀλόκληρος ἢ πόλις ἐξεκενώθη ὑπὸ τοῦ πληθυσμοῦ, ἢ Συλλογὴ, ἢ ὁποία, σημειωθῆτω, δὲν εἶχε συσκευασθῆ καὶ διαφυλαχθῆ, διηρπάγη καὶ ἀπέμειναν μόνον ἀσήμαντα ἀντικείμενα καὶ δυσμετακόμιστοι ἀρχαιοτήτες (σαρκοφάγοι μινωϊκαί, ἐπιγραφαὶ καὶ μεσαιωνικὰ γλυπτά). Ἀλλὰ καὶ τὰ τελευταῖα κατεστράφησαν μετ' ὀλίγας ἡμέρας πλὴν ἐλαχίστων, τοῦ σχολείου, εἰς τὸ ὁποῖον ἀπέκειντο, καταληφθέντος διὰ στρατωνισμὸν τῶν Ἴταλῶν. Μεταξὺ τῶν ἀπολεσθέντων ὀλίγα εἶχον σημαντικὴν πῶς ἀξίαν: θλιβερὰ εἶναι ἢ ἀπώλεια δύο μικρῶν μινωϊκῶν πηλίνων πλαστικῶν ῥυτῶν, ἐνὸς ὑπὸ μορφὴν κεφαλῆς γαλῆς, ἄλλου ὑπὸ μορφὴν κεφαλῆς ταύρου, ἑλληνικῶν τινῶν ἀγγείων καὶ τῶν ἐκ τοῦ θολωτοῦ ὑστερομινωϊκοῦ III τάφου τῆς Ἀχλάδας ἀδημοσιεύτων κτερισμάτων. Εἷς ἰταλὸς ὄξιωματικὸς, ὀνόματι Renierì, ὅστις ἀπῆρτισε καὶ ἐπῆραγεν ὀλόκληρον συλλογὴν ἀρχαίων, πιθανῶς συνήργησεν εἰς τὴν ἐξαφάνισιν τῆς Συλλογῆς Σητείας.

Ἐκ τῶν τριῶν Συλλογῶν τῆς Δυτ. Κρήτης ἢ μόνη συστηματικῶς διαφυλαχθεῖσα ἦτο ἢ τῆς Ρεθύμνης. Παρὰ ταῦτα λόγῳ τοῦ ἐλαττωματικοῦ τρόπου συσκευασίας καὶ διαφυλάξεως ὑπέστη καὶ αὕτη φθορὰς καὶ ὀπωλείας. Τὰ χρυσᾶ κοσμήματα καὶ νομίσματα εἶχον ὀποτεῖ ἢ εἰς κατάστημα Τραπεζίης, ὅπου, παρὰ τὴν ἐκ τοῦ βομβαρδισμοῦ κατάρρευσιν τοῦ κτηρίου, διεσώθησαν. Παράδξως δὲν ὀπετέθησαν ἐκεῖ τὰ πολύτιμα ὀρυκτὰ νομίσματα ἢ τὰ λίαν σημαντικὰ χαλκᾶ ἀντικείμενα (μάλιστα τοῦ θησαυροῦ τῆς Ἀγ. Γαλήνης), ἀλλὰ ἐτάφησαν ἐντὸς ξυλίνων κιβωτίων μετ' ἄλλων δευτερευόντων ἀντικειμένων εἰς ὄγκον

τι υπόγειον τοῦ οἰκήματος τῆς Συλλογῆς. Διὰ τὰ ἐξαχθοῦν ἐκεῖθεν ἐχρειάσθη πραγματικὴ ἀνασκαφή, μετὰ τὴν ὁποίαν ὑπεβλήθησαν εἰς μακρὰν ἐργαστηριακὴν ἐπεξεργασίαν διὰ τὰ ἀποκατασταθῶν ὁπωσδήποτε ἰκανοποιητικῶς. Τὰ γλυπτὰ ἐτάφησαν ἐντὸς τάφρων εἰς υπόγειον καὶ εἰς τὸν κήπον τοῦ οἰκήματος, ἀνευρέθησαν δὲ εἰς καλὴν κατάστασιν. Ἐπιπλέον δευτερεύοντα γλυπτὰ παρέμειναν ἄταφα καὶ ἐκ τούτων ὀλόκληρος σειρὰ—περὶ τὰ 30 τεμάχια—ἀπωλέσθη, ἀπαχθεῖσα, φαίνεται, ὑπὸ Γερμανῶν, οἱ ὁποῖοι εἰσέβαλον εἰς τὸ ἔρημον οἶκημα τῆς Συλλογῆς κατὰ τὴν κατάληψιν καὶ ἀνεμόχλευσαν τὸ μέρος ἐνθα ἀπέκειντο αἱ σαρκοφάγοι. Εὐτυχῶς οὗτοι δὲν ἀνεκάλυψαν τὰς τάφρους τῶν ἀρχαιοτήτων. Τὸ οἶκημα τῆς Συλλογῆς ἔπαθεν ἰσχυρῶς ἐκ τοῦ βομβαρδισμοῦ καὶ τὰ ἀκολούθως εἰσρεύσαντα ὕδατα κατέστρεψαν τμήματα μωσαϊκοῦ ἐξ Ἀργυρουπόλεως. Εἶναι ὅμως εὐτύχημα, ὅτι παρὰ τὰς περιπετείας τῆς διεσώθη ἡ Συλλογὴ κατὰ τὸ κύριον αὐτῆς μέρος καὶ ἐξετέθη πάλιν, στεγασθεῖσα προσωρινῶς εἰς αἴθουσαν τοῦ Β' Δημοτ. Σχολείου τῆς πόλεως.

Κατὰ τὴν ἐκρηξιν τοῦ πολέμου ἡ Συλλογὴ Χανίων ἀπέκειτο εἰς ἀθλίαν κατάστασιν συνεσωρευμένη εἰς μικρὸν ἡμιυπόγειον διαμέρισμα ἐνός διδακτηρίου, ὅπου εἶχεν ἀποτεθῆ τὸ 1934, μετὰ τὴν πυρκαϊάν τοῦ Διοικητηρίου ἐνθα ἀρχικῶς ἐστεγάζετο. Παρέμεινεν ὡς εἶχεν ἀσυσκεύαστος καὶ ἄνευ προστασίας, ἀφοῦ ὁ Ἐφορος Δυτικῆς Κρήτης ἀπεσπίασθη εἰς τὴν περιφέρειαν «Ἡρακλείου». Κατὰ τὴν κατάληψιν τῆς πόλεως τὸν Μάϊον 1941 παρεβιάσθη ὑπὸ τῶν ἰταλῶν αἰχμαλώτων τοῦ ἐλληνοϊταλικοῦ πολέμου καὶ τινὰ ἀντικείμενα ἐξηφανίσθησαν· εὐτυχῶς διεφυγε τότε τὴν προσοχὴν τῶν συλητῶν τὸ ὑελόφρακτον κυτίον, ἐνθα ἐφυλάσσοντο μικρὰ πολύτιμα ἀντικείμενα (ἰδίᾳ νομίσματα καὶ κοσμήματα). Ἡ Συλλογὴ ἐσφραγίσθη ἐκ νέου, ἀλλὰ παρέμεινεν ὡς εἶχε, μέχρις οὗ λήγοντος τοῦ 1941 ἐρρίφθη εἰς τὸν δρόμον ὑπὸ γερμανικῆς μονάδος καταλαβούσης τὸ διαμέρισμα. Ὁ Δήμος ἔσπευσε νὰ τὴν στεγάσῃ εἰς μικρὸν δωμάτιον τῆς ἀγορᾶς, ἀφοῦ ὑπέστη αὕτη νέαν διαρπαγὴν. Τότε ἐξηφανίσθη καὶ τὸ πολυτίμον ὑελόφρακτον κυτίον. Ὁ γνωστὸς ἀρχαιολόγος J a n t z e n, ὑπηρετῶν εἰς τὸν γερμ. στρατόν, εἰς τὴν Ὑπηρεσίαν Προστασίας Μνημείων, ἐφρόντισε νὰ στεγάσῃ καὶ ἐκθέσῃ τὴν Συλλογὴν εἰς τὸ Μικρὸ Ἰζαμάκι (Γιαλὸ Ἰζαμοσι) καὶ ἡ μέριμνα αὕτη ἔσωσε τὴν Συλλογὴν ἀπὸ περαιτέρω περιπετείας. Ὁ Ἐφορος Δυτ. Κρήτης ἐπανελθὼν εἰς τὴν θέσιν του συνειργάσθη εἰς τὴν διάταξιν καὶ ἐπαύξεισιν τῆς Συλλογῆς, ἡ ὁποία διὰ μέσου τούτων περιπετειῶν ἀπὸ τῆς πυρκαϊᾶς τοῦ 1934 εἶχεν ἀπολέσει τὸ τρίτον τῶν ἀντικειμένων τῆς καὶ δὴ τὸ σύνολον σχεδὸν τῶν ἐκ πολυτίμου μετάλλου κοσμημάτων καὶ νομισμάτων, τῶν δακτυλιολίθων καὶ σφραγιδολίθων τῆς.

Τέλος ἡ μικρὰ Συλλογὴ Καστελίου Κισάμου, τῆς ὁποίας τὸ περιεχόμενον εἶναι μᾶλλον πτωχὸν καὶ τοπικοῦ ἐνδιαφέροντος, παρεβιάσθη ἐπίσης ὑπὸ γερμανῶν στρατιωτῶν, καὶ ἔχασεν ὀλίγα, ἄνευ ἰδιαιτέρας σημασίας ἀντικείμενα.

Γ) ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ

Ἡ προστασία τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων τῆς Κρήτης κατὰ τὸν πόλεμον ἀπετέλεσε δυσεπίλυτον πρόβλημα: οἱ Ἐφοροὶ, τῶν ὁποίων ἡ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τῆς ἑδρας τῶν κατέστη πολὺ δύσκολος, δὲν ἠδύναντο νὰ ἐπαγρυπνοῦν καὶ νὰ ἀπομακρύνουν τοὺς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον αἰφνιδίως ἐπερχομένους κινδύνους εἰς χώρους διεσπαρμένους εἰς εὐρείαν ἀκτίνα, καὶ οἱ φύλακες εὐρέθησαν ἐνίοτε εἰς ἀδυναμίαν νὰ φυλάξουν τούτους ἀποτελεσματικῶς. Ἡ ταχεῖα δρᾶσις στρα-

τιωτικῶν μονάδων ἢ μεμονωμένων στοιχείων τοῦ στρατοῦ Κατοχῆς δὲν παρεῖχε τὰ ἀναγκαῖα χρονικά πλαίσια πρὸς παρεμπόδισιν καταστροφῶν. Τὰ προληπτικά ἐξ ἄλλου μέτρα (πινακίδες, κατάλογοι μνημείων ὑποβαλλόμενοι εἰς τὰς γερμ. διοικήσεις, ἔγγραφα περὶ τῆς σημασίας τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων τῶν εὐρισκομένων εἰς ζώνας, ἔνθα ἐξετελοῦντο ἔργα) ἀπεδείχθησαν ἀνεπαρκῆ. Ὁ ἔλεγχος ἐπὶ τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων τῆς ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν κατεχομένης Ἀνατολ. Κρήτης κατέστη περισσότερο δύσκολος, ἀφοῦ ἐγένετο σχεδὸν ἀδύνατος καὶ αὐτὴ ἡ ἐπικοινωνία μεταξὺ Ἐφόρου καὶ ἐκτάκτων ἐπιμελητῶν.

Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἀποφευχθοῦν καταστροφαὶ ἀνεπανόρθωτοι καὶ μάλιστα εὐρείας ἐκτάσεως, γνωστοῦ ὄντος, ὅτι τὰ στρατεύματα Κατοχῆς πρὸς πραγματοποίησιν τῶν στρατιωτικῶν ἐπιδιώξεων πρὸ οὐδενὸς ὑπεχώρουν. Εἶναι μάλιστα ἀξιοσημείωτον, ὅτι διὰ τῶν καταβληθεισῶν προσπαθειῶν τῆς ἀρχαιολογικῆς ὑπηρεσίας δὲν ἔλαβον μεγαλυτέραν ἔκτασιν, αἱ ζημίαι.

Ὁ ἀρχαιολογ. χώρος τῆς Κνωσοῦ ὡς ἐγγὺς κείμενος πρὸς τὴν ἔδραν τῆς Ἐφορείας ἐπροστατεύθη τελεσφορότερον. Μέτρα διὰ τὴν συντήρησιν καὶ προστασίαν ἐλήφθησαν ἐπανειλημμένως: τὰ εὐαίσθητα ἐκ γυψολίθου μέρη ἐστερεώθησαν καὶ τὰ δάπεδα ἐκαλύφθησαν διὰ θηραϊκῆς γῆς πρὸς προστασίαν ἀπὸ τὰ σιδηρόδετα στρατιωτικά ὑποδήματα τῶν κατὰ χιλιάδας ἐπισκεπτῶν τοῦ ἀνακτόρου, καὶ αἱ ἐκεῖ κινηταὶ ἀρχαιότητες ἐνεκλείσθησαν εἰς δωμάτια διατειχισθέντα. Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Κνωσὸς ἐγένετο δις πεδῖον ἀψιμαχιῶν τῶν ἀντιπάλων, καὶ ὅτι εἰς ἄμεσον γειτονίαν τοῦ ἀνακτόρου ἔπεσαν βόμβαι, αἱ προκληθεῖσαι ζημίαι ἐκ τούτων ἦσαν ἐλάχισται, σημαντικαὶ ὁμως αἱ ἐκ τοῦ χρόνου καὶ τῶν πολυαρίθμων ἐπισκεπτῶν.

Ἐξαιρετικῶς θλιβερὰ εἶναι ἡ ὀλοκληρωτικὴ καταστροφή ἐπιφανοῦς μινωϊκοῦ μνημείου, τοῦ Βασιλικοῦ Τάφου τῶν Ἰσοπάτων, κειμένου μεταξὺ Ἡρακλείου καὶ Κνωσοῦ, ὑπὸ γερμανικῆς μονάδος, ἡ ὁποία ἐγκατέστησεν ἐκεῖ πρᾶκτια πυροβόλα: τὸ ὄραϊον λαξευτὸν ὑλικὸν τοῦ τάφου ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὰς κρηπίδας οἰκημάτων τοῦ ἐκεῖ στρατωνισμοῦ (λήγοντος τοῦ 1941). Ἡ καταστροφή ἐνὸς τόσον μεγάλου καὶ ἐμφανοῦς μνημείου, τὸ ὁποῖον ἀνεγράφετο μεταξὺ τῶν πρώτων εἰς τὸν ὑποβληθέντα πρὸς τὴν γερμ. Τοπικὴν Διοίκησιν πίνακα, ὑπῆρξεν ἀπροσδόκητος καὶ ἐχαρακτηρίσθη εἰς ἔγγραφο τῆς Ἐφορείας ὑποβληθὲν διὰ τῆς γερμανικῆς Ὑπηρεσίας Προστασίας Μνημείων ὡς πρᾶξις βανδαλισμοῦ, τοῦθ' ὅπερ ἐπέσυρε κατ' ἀμφοτέρων τῶν ὑπογραψάντων ἐφόρων τὴν μῆνιν τῆς γερμανικῆς διοικήσεως. Τὸ μνημεῖον θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ σωθῆ, ἂν οἱ παρευρεθέντες — καὶ τοῦτο ἀποτελεῖ θλιβεράν διαπίστωσιν — κατὰ τὴν καταστροφήν Ἕλληνες, μεταξὺ τῶν ὁποίων εἷς ἀγροφύλαξ, εἶδοποιούν ἀμέσως τὴν ἀρχαιολ. ὑπηρεσίαν.

Εἰς τὴν καταστροφικὴν μανίαν τοῦ ἐπὶ κεφαλῆς τῆς μονάδος τῆς ἐπακτίου ἀμύνης ὑπαξιωματικοῦ ὀφείλεται ἡ ἀναμόχλευσις τῶν δαπέδων, βάσεων παραστάδων, ἡ ἀφαίρεσις βαθμίδων καὶ ἡ καταστροφή τοίχων τοῦ μινωϊκοῦ Μεγάρου τῶν Κρίνων τῆς Ἀμνισοῦ, παρὰ τὴν ὑπάρχουσαν ἐκεῖ γερμανιστὶ συντεταγμένην προστατευτικὴν πινακίδα. Εὐτυχῶς ἡ καταστροφή ἐκεῖ δὲν ὑπῆρξεν ἀνεπανόρθωτος.

Μικρότεραι ζημίαι (θραῦσις γυψοπλακῶν, καταστροφή πηλίνων διαχωρισμάτων, ἀφαίρεσις βαθμίδων, αἱ ὁποῖαι ὁμως ἀνευρέθησαν ὑπὸ τοῦ φύλακος καὶ ἐτοποθετήθησαν εἰς τὴν θέσιν των) ἐγένοντο ὑπὸ γερμανῶν στρατιωτῶν εἰς τὸ μινωϊκὸν Μέγαρον Νίρου. Τοῦ ἐκεῖ φυλακείου ἀφηρέθησαν τὰ κου-

φώματα. Δευτερεύουσαι ἀρχαιότητες ἀφηρέθησαν ὑπὸ ἰταλῶν ἀξιωματικῶν, ἀπειλησάντων τὸν φύλακα διὰ περιστροφῆς.

Ὁ ἀρχαιολογικὸς χώρος τοῦ ἀνακτόρου τῆς νεκροπόλεως τῶν Μαλίων ὑπέστη ἐκ μέρους τῶν Κατακτητῶν μικρὰς ζημίας, αἱ ὁποῖαι περιορίσθησαν κυρίως εἰς ἀφαίρεσιν τοῦ ὑλικοῦ στεγάσεως τῶν δύο βωμῶν, τοῦ ἀνακτόρου καὶ τοῦ Χρυσολάκκου, ὑπὸ ἰταλῶν καὶ γερμανῶν στρατιωτῶν. Κατόπιν ἐνεργειῶν τῆς ἀρχαιολ. ὑπηρεσίας αἱ ζημίαι τῶν πρώτων ἐπληρωθῶθησαν ἐν μέρει ὑπὸ τῆς ἰταλικῆς Διοικήσεως. Σημαντικαὶ ὅμως ὑπῆρξαν αἱ ζημίαι αἱ προελθούσαι ἐκ τοῦ χρόνου καὶ τῆς ἐλλείψεως μέσων συντηρήσεως εἰς τὸ ἀνάκτορον, ὅχι μικρότεροι ἀπὸ τὰς ἐκ τῶν αὐτῶν λόγων ἐπελθούσας καὶ εἰς τὰ ἄλλα ἀνάκτορα, ἐπαύλεις καὶ συνοικισμούς. Μικραὶ ἐργασίαι συντηρήσεως ἐγένοντο μὲ πραγματικὸν ἀγῶνα.

Ἡ θέσις τοῦ ἀνακτόρου τῆς Φαιστοῦ ἐπὶ λόφου δεσπόζοντος τῆς μόνης φυσικῆς διόδου ἀπὸ τοῦ κόλπου Τυμπακίου πρὸς τὴν πεδιάδα Μεσαρᾶς συνετέλεσεν εἰς τὰς ἐκ τῆς μερικῆς ὀχυρώσεως τοῦ λόφου ζημίας τοῦ ἀνακτόρου. Εὐτυχῶς ἢ ἔγκαιρος μεσολάβησις τῆς ἀρχαιολ. ὑπηρεσίας περιώρισε τὴν καταστροφὴν εἰς ὅλως δευτερεύοντα τμήματα τῶν κρασπέδων τοῦ ἀνακτόρου, ὅπου κατεσκευάσθησαν φωλαὶ πολυβόλων. Ἐπιχειρήσις ἀποβάσεως κατὰ τὴν περιοχὴν Τυμπακίου θὰ ἀπέβαινε μοιραία διὰ τὸν ἀρχαιολ. χώρον. Χάριν παιδιᾶς ἐγένετο ὑπὸ γερμανῶν στρατιωτῶν κατακρήμνισις ὑλικοῦ τοῦ ἀνακτόρου κατὰ τὴν ἀπότομον ἀνατ. κλιτὺν τοῦ λόφου, ἰδίως ἐπιγεγραμμένων μὲ μινωϊκὰ σημεῖα λίθων καὶ βάσεων κιόνων, μέρος τοῦ ὑλικοῦ τούτου ἀπωλέσθη. Ἡ χρησιμοποίησις τῶν μεσομινωϊκῶν ἀποθηκῶν τοῦ ἀνακτόρου διὰ τὴν προφύλαξιν στρατιωτῶν ἐν καιρῷ χειμῶνος ἐπέφερεν εἰς ταύτας καὶ τὸ περιεχόμενον των μικρὰς ζημίας: τὰ ἐκεῖ ἀποτεθέντα πολεμοφόδια ἀπεμακρύνθησαν κατόπιν ἐντόνων διαβημάτων.

Παρὰ τὴν μινωϊκὴν Ἐπαυλιν τῆς Ἀγ. Τριάδος καὶ ἀκριβῶς κατὰ τὸν χώρον τοῦ μεγάλου θολωτοῦ τάφου οἱ γερμανοὶ ἐγκατέστησαν στρατόπεδον αἰχμαλώτων, προκληθεισῶν οὕτω ζημιῶν εἰς τὸ μνημεῖον ἐξ ἀφαιρέσεως ὑλικοῦ. Μόνον μετὰ τὰ ἐπανειλημμένα διαβήματα κατωρθώθη ἢ ἐκεῖθεν ἀπομάκρυνσις τοῦ στρατοπέδου, μετὰ τὴν ὁποίαν αἱ ζημίαι ἐν μέρει ἐπληρωθῶθησαν ὑπὸ τῆς ἀρχαιολ. ὑπηρεσίας. Ἀφαίρεσις ὑλικοῦ ἐγένετο καὶ ἐκ τοῦ χώρου τῆς Ἐπαύλεως διὰ γερμανικῶν αὐτοκινήτων: εὐτυχῶς τὸ κακὸν περιεστᾶλη εὐθύς ἐξ ἀρχῆς. Ζημίας ἐπέφερεν ἐπίσης ἢ προσωρινὴ ἐγκατάστασις χωρικῶν τοῦ ἐκκενωθέντος χωρίου Τυμπακίου: ἢ ἐκεῖθεν ἀπομάκρυνσις των ὑπῆρξε δύσκολον ἔργον.

Εἰς τὴν Γόρτυνα αἱ καταστροφαὶ περιορίσθησαν εἰς τὴν κατεδάφισιν δευτερευόντων ἐξ ὀπτοπλινθοδομῆς ῥωμαϊκῶν τοίχων τῶν ὁποίων αἱ πλίνθοι ἀφηρέθησαν δυστυχῶς οὐχὶ μόνον ὑπὸ γερμανῶν στρατιωτῶν, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ἐλλήνων ιδιωτῶν, διὰ νὰ χρησιμοποιηθοῦν ὡς οἰκοδομικὸν ὑλικόν, εἰς τὴν ἀναμόχλευσιν μέρους τοῦ δαπέδου τοῦ «πραιτωρίου», τοῦ ὁποίου τινὲς μεγάλαι πλάκες ἀπαχθεῖσαι ὑπὸ γερμανικῆς μονάδος ἐπεστράφησαν — χωρὶς ὅμως νὰ ἐπανατοποθετηθοῦν — μὲ τὴν ἔγκαιρον ἐλέμβασιν τοῦ φύλακος, καὶ εἰς τὴν διατάραξιν τοῦ ἐκ πηλίνων πλακῶν δαπέδου τοῦ Νυμφαίου ὑπὸ ἰδιώτου, ὅστις ἐξηναγκάσθη εἰς ἐπανόρθωσιν τῆς γενομένης ζημίας. Τμῆμα τοῦ δαπέδου παρὰ τὸ Ἰσεῖον ἀνετινάχθη ὑπὸ γερμανῶν ζητούντων . . . θησαυρόν.

Τὸ μικρὸν ἐλληνικῶν χρόνων κτήριο εἰς θέσιν Κολόννα παρὰ τὸ Λαγοῦ Λασηθίου κατεστράφη ἐξ ὀλοκλήρου κατὰ τὴν κατασκευὴν τῆς πρὸς Τζερμιάδο ὁδοῦ ὑπὸ τῶν Γερμανῶν.

Τὸν Αὐγούστου 1942 Ἰταλὸς ἀξιωματικός, τοῦ ὀνόματι, Giuseppe Borgari, δέον νὰ ἀναγραφῆ ἐνταῦθα στιγματιζόμενον, προέβη ἀπὸ πραγματικὴν μανίαν καταστροφῆς εἰς συστηματικὴν κατεδάφισιν καὶ ἐξαφάνισιν ὀλοκλήρου τοῦ ἀκαλύπτου ἀρχαιολογικοῦ χώρου τοῦ μινωικοῦ συνοικισμοῦ Παλατιοκάστρου Σητείας καὶ τὸ ἐγκλημα τοῦτο ἐξετέλεσε χρησιμοποιήσας ἀγγαρείας τῶν ἐκεῖ κατοίκων, ἐργασθεῖσας ὑπὸ τὸ μαστίγιόν του! Ὁ τρόμος τὸν ὅποιον ἐνέπνεεν ἐξηγεῖ τὸν λόγον, διὰ τὸν ὅποιον οὐδεὶς εἰδοποίησε τὴν ἀρχαιολ. ὑπηρεσίαν περὶ τῶν συμβαινόντων εἰς τὸν ἀπομεμονωμένον ἐκεῖνον χῶρον.

Ὁ Λαβύρινθος τῆς Γόρτυνος, τὸ μοναδικὸν ἐκεῖνο πολυδαίδαλον ἀρχαῖον λατομεῖον, ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τοῦ γερμανικοῦ στρατοῦ κατὰ τὸ πρόσθιον αὐτοῦ τμήμα ὡς ἀποθήκη πυρομαχικῶν καὶ ἐφοδίων. Τοῦτο ἐπέφερε τὴν ὀλοκληρωτικὴν καταστροφὴν τοῦ κατὰ τὴν εἴσοδον τμήματος, διότι οἱ ἀποχωροῦντες γερμανοὶ, παρὰ τὰς ἐντατικὰς καταβληθεῖσας ἐνεργείας τῆς ἀρχαιολ. ὑπηρεσίας, ἀνετίναξαν τὴν εἴσοδον εἰς σημεῖον, ὥστε νὰ μεταβάλλῃ τελείως ὄψιν ὁ χῶρος. Τὸ γεγονός τοῦτο εἶναι ἐπὶ τοσοῦτον θλιβερότερον καθ' ὅσον ὁ Λαβύρινθος μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῆς λατύπης κατὰ τοὺς προσθίους θαλάμους καὶ τὴν κατασκευὴν ὁδοῦ πρὸς αὐτὸν ὑπὸ τῶν γερμανῶν εἶχε καταστῆ εὐκόλως προσιτὸν καὶ ἐξόχου ἐνδιαφέροντος τουριστικὸν μνημεῖον. Ἡ εἰς αὐτὸν εἴσοδος, ὡς ἔχει νῦν, εἶναι ἀδύνατος.

Οἱ ἀρχαιολογικοὶ χῶροι τῆς Δυτ. Κρήτης ἔπαθον ὄχι ὀλιγώτερον, λόγῳ τῆς φύσεως καὶ θέσεώς των. Περὶ τούτων ὅμως δὲν ἔχω ἀκριβεῖς πληροφορίας.

Τέλος διὰ τὴν τύχην τῶν μεσαιωνικῶν μνημείων σημειοῦται ἐνταῦθα ἡ καταστροφὴ πολλῶν προσόψεων ἐνετικῶν μεγάρων, ἰδίᾳ εἰς τὰ Χανιά καὶ τὸ Ῥέθυμον, ἐκ τῶν βομβαρδισμῶν ἀλλὰ καὶ διὰ κατεδάφισεως ὑπὸ τῶν γερμανῶν, ἢ κατάρρευσις ἐκ τοῦ βομβαρδισμοῦ τοῦ Ναοῦ τῆς Παναγίας τῶν Σταυροφόρων (κοινῶς Ἀγ. Μάρκου) εἰς τὸ Ἡράκλειον, αἱ πολλαπλαῖ ζημίαι τῆς Argemira καὶ ἡ μερικὴ διασπορὰ τοῦ ὕλικου τῆς Loggia τῆς αὐτῆς πόλεως, ἢ κατάρρευσις καὶ καταστροφὴ τῶν ἐπενδύσεων τμημάτων τοῦ ἐξωτερικοῦ περιβόλου τῶν ἐνετικῶν τειχῶν τοῦ Χάνδακος, ἢ ἐκ θεμελίων καταστροφὴ τοῦ περιφήμου Ἡλιακοῦ Ὁρολογίου τῆς πόλεως Ῥεθύμου — ἢ τελευταία δυστυχῶς γενομένη ὑπὸ ἡμετέρων —, ἢ καταστροφὴ παλαιῶν τινῶν ἐκκλησιῶν (ἐνετικῶν χρόνων), μάλιστα κατὰ τὴν περιοχὴν Ἀμαρίου.

Δ) ΠΑΡΑΝΟΜΟΙ ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

Εἰς ἐφαρμογὴν τῆς ἀρχῆς, ὅτι οἱ γερμανοὶ στρατηγοὶ εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ ἐνεργοῦν κατὰ τὸ δοκοῦν ἀνασκαφὰς ἄνευ παρακολουθήσεως ἢ ἐποπτείας τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιολ. ὑπηρεσίας, ἐγένοντο ἀνασκαφαὶ εἰς διάφορα σημεῖα τῆς νήσου. Πολλὰ ἐκ τῶν εὐρημάτων προσεκομίζοντο καὶ κατετίθεντο εἰς τὰ Μουσεία καὶ τὰς Συλλογὰς. Φυσικὰ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ γνωστὸν τί ἀπήχθη. Παρὰ τὸ μικρὸν ἀνάκτορον τῆς Κνωσοῦ ἐγένετο μικρὰ ἀνασκαφή, ἢ ὁποία εὐτυχῶς δὲν ἐπροχώρησε βαθύτερον τοῦ ῥωμαϊκοῦ στρώματος. Διαβήματα μέσῳ ἀρχαιολόγων τῆς γερμ. ἀρχαιολ. Σχολῆς πρὸς τὸν στρατηγὸν συνετέλεσαν νὰ ἐγκαταλειφθῆ ἢ ἀνασκαφῆ αὕτη. Ἡρχισεν ὅμως εὐθύς ἀμέσως ἄλλη ἀνασκαφή, κυκλικοῦ ΠΜΠΙ-ΜΜΙ τάφου καὶ τοῦ παρακειμένου συνοικισμοῦ ἐν Ἀπεσωκάρι Μεσαρᾶς διὰ τοῦ ἀξιωματικοῦ ἀρχαιολόγου Schörgendörfer, ὅστις κατέθεσεν εἰς τὸ Μουσεῖον ἐνδιαφέρουσαν σειρὰν πηλίνων καὶ ἰδίᾳ λιθίνων πολυχρῶμων ἀγγείων. Παρὰ τὸ χ. Μοναστηράκι Ἀμαρίου ἀνεσκάφη ὑπὸ τοῦ γερ-

μανοῦ ἀρχαιολόγου Kirsten μέρος τοῦ μεσομινωϊκοῦ συνοικισμοῦ καὶ τμήμα τῶν τειχῶν καὶ οἱ ἠμάτων τῆς ἐλληνικῆς ἀκροπόλεως τῆς Συβρίτου. Οἱ γερμανοὶ ἀρχαιολόγοι Jantzen καὶ Dregur ἀνέσκαψαν ὁ πρῶτος νεολιθικά στρώματα εἰς σπήλαια τοῦ Ἀκρωτηρίου (Γκουβερνέτο καὶ Κουμαρόσπηλο) καὶ ὁ δεύτερος οἰκήματά τινα τῆς ἀρχαίας πόλεως Ἄπτερα, ὁ δὲ ἀρχαιολόγος Welter, βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ Jantzen, τὸ Δικτυναῖον ἱερόν τοῦ ἀκρωτηρίου Σπάθα. Εὐρήματα ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τούτων κατετέθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Χανίων.

Κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν στρατιωτικῶν ἐργασιῶν ἀνευρέθησαν τάφοι, ἀποθέται ἢ κτήρια διαφόρων ἐποχῶν, ἀλλὰ ἡ ἀρχαιολ. ὑπηρεσία σπανίως εἰδοποιεῖτο καὶ ἀκόμη σπανιότερον ἠδύνατο νὰ περισυλλέξῃ τα ἀνευρεθέντα. Διὰ τὰ κυριώτερα τῶν περισυλλεγέντων θὰ γίνῃ ἴδιος λόγος εἰς τὴν περὶ ἀρχαιολογικῆς κινήσεως ἔκθεσιν.

Ἐν τῷ συνόλω, καίτοι αἱ ἀπώλειαι καὶ καταστροφαὶ τὰς ὁποίας ὑπέστησαν αἱ ἀρχαιότητες τῆς Κρήτης κατὰ τὸν πόλεμον, ὑπῆρξαν σημαντικαί, δέον νὰ θεωρηθῇ εὐτύχημα ὅτι δὲν ἔλαβον μεγαλυτέραν ἔκτασιν ὡς ἐφαίνεται, λόγῳ τῆς ἐπὶ τῆς νήσου ἐνσχυράσεως δεινῆς θυέλλης καὶ τῶν ἐκ ταύτης προελθουσῶν συνθηκῶν, σχεδὸν ἀναπόφευκτον. Ἰδίως δεόν νὰ ἐξαρθῇ ὡς ἐξαιρετικῶς εὐτυχὲς γεγονὸς ἡ διάσωσις τοῦ μοναδικοῦ ἐν τῷ κόσμῳ Μουσείου Ἡρακλείου.

N. ΠΛΑΤΩΝ

Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΚΙΝΗΣΙΣ ΕΝ ΚΡΗΤΗ ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΤΗ 1941 — 1947.

Ἡ ἔκθεσις περὶ τῆς τύχης τῶν ἀρχαιοτήτων τῆς Κρήτης κατὰ τὸν πόλεμον ἔδειξεν ἤδη ποία ὑπῆρξεν ἡ κυρία προσπάθεια τῆς ἀρχαιολογικῆς ὑπηρεσίας καθ' ὃν χρόνον τὰ μὲν Μουσεῖα καὶ αἱ Συλλογαὶ παρέμενον κλειστά, ἡ δὲ ἀνασκαφικὴ δρασίς, πλὴν τῆς παρανόμως ὑπὸ τοῦ Κατακτητοῦ ἀσκηθείσης, εἶχε σταματήσει λόγῳ τῆς ἀνωμάλου καταστάσεως. Κατὰ τὸ διάστημα ὅμως τοῦτο ὄχι ὀλίγαι ἀρχαιότητες, κινηταὶ ἢ ἀκίνητοι, ἤλθον εἰς φῶς καὶ ἡ ἀρχαιολογικὴ ὑπηρεσία δὲν παρέλειψε, πολλάκις ἐν μέσῳ κινδύνων νὰ τὰς περισώσῃ διὰ τὰ Μουσεῖα καὶ ἐπ' εὐκαιρία νὰ ἐκτελέσῃ μικρὰς σκαφικὰς ἐρεῦνας.

Εἰς τὴν περιοχὴν Πόρου Ἡρακλείου, οὐχὶ μακρὰν τῆς θέσεως ἔνθα τὸ 1940 ἀνεσκάφη ὁ μέγας σπηλαιώδης τάφος, περὶ τοῦ ὁποίου βλ. ἐν Ε.Ε.Κ.Σ., τόμ. Δ', σ. 270, ἀνευρέθη τὸ ἔτος 1941 κατὰ τὴν ἀνόρυξιν ἀντιαεροπορικοῦ ὀρύγματος μικρὸν ταφικὸν σπήλαιον ἀνήκον εἰς ΥΜΙβ-ΥΜΙΙ χρόνους. Ὁ τάφος εἶχε συληθῆ ἢ ἐκκενωθῆ ἤδη κατὰ τὴν μινωϊκὴν ἐποχὴν, ὡς ἀπέδειξε τὸ γεγονὸς, ὅτι ἀρθρονώτατα ὄστρακα ἀγγείων συναμειγμένα ἀνευρέθησαν, οὐδὲν δὲ τούτων ἦτο μεταγενεστέρως χρονολογίας. Τὰ ὄστρακα περισυλλεγμένα ἐπιμελῶς, ἀλλὰ ἐκ τούτων ἐλάχιστα ἀγγεῖα συνέκροτήθησαν, προφανῶς διότι τὰ πλεῖστα εἶχον ἀπορριφθῆ ἐκτὸς τοῦ τάφου. Ἀπεδείχθη ὅτι τὰ ὄστρακα ἀνήκον εἰς ὑπερδιακόσια ἀγγεῖα, τῶν ὁποίων ὄχι ὀλίγα ἔφερον ἐξαιρετικὸν διακόσμησιν τοῦ θαλασσίου, φυτικοῦ καὶ ἀνακτορικοῦ ῥυθμοῦ: τεμάχια μὲ πορφύρας, μὲ πλούσια φυτικά σχέδια, μὲ ῥόδακας καὶ ὄρμιον ἐξ ἀγγείων ποικίλων σχημάτων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀξιοσημεῖωτοι ἦσαν αἱ ἐφυραϊκαὶ κύλικες, ἐπίσης τεμάχιά τινα λιθίνων ἀγγείων, τῶν ὁποίων ἐν ἐξ ἀλαβάστρου ἀξιόλογον, καθιστῶσιν ἀδιαμφισβήτητον, ὅτι πλούσια ταφαὶ κατετέθησαν ἐν τῷ τάφῳ. Δυστυχῶς ὁ ἐπεληθὺς πόλεμος παρεμπόδισε τὴν περαιτέρω ἐρευνὰν τῆς περιοχῆς.